

JEZIK U PRAKSI

ROMANIZMI U DALMATINSKIM URBANIM GOVORIMA

LJERKA ŠIMUNKOVIĆ

Filozofski fakultet Zadar

Proučavajući sadašnje stanje romanskih posuđenica u feljtonima Slobočne Dalmacije pisanim u dijalektu u razdoblju od pet godina (1965—1969), zabilježila sam i protumačila oko 2000 romanizama, i to uglavnom talijanskog (mletačkog i tršćanskog) porijekla. Razmatrajući njihovu zastupljenost na osi vremena, uočila sam da i u ovom petogodišnjem razdoblju dolazi do razlika u njihovoj upotrebi i učestalosti. Neki izrazi, kao npr. *čakula* 'brbljanje, ogovaramje', *penšjunat* 'umirovljenik', *barba* 'stric, kapetan broda', *pjaca* 'trg', *deboto* 'zamalo', *butiga* 'radnja', *šentada* 'klupa' i *teča* 'zdjela, lonac', prisutni i u svakodnevnoj komunikaciji, javljaju se u istraživanim feljtonima vrlo često, dok su npr. izrazi *komeš* 'vrsta ženske odjeće', *pandil* 'sulknja', *ponara* 'otvor u zidu', *banzadur* 'objavljiivač', *kampatik* 'poljarina', *koporan* 'ogrtač s kukuljicom', *platul* 'daska za pranje rublja' i *tremant* 'treperav ukras u glavi', vrlo rijetki, što pokazuje da iščezavaju iz dalmatinskih govora. Razlog ovom iščezavanju leži u izvanlingvističkim faktorima, kao što su utjecaj škole i obrazovanja, utjecaj masovnih sredstava komunikacije (novine, televizija itd.), promjena načina života i, konačno, velika prostorna i socijalna migracija stanovništva nakon II svjetskog rata.

Uvođenjem obaveznog osnovnog obrazovanja poslije oslobođenja zemlje sve veći broj žitelja Dalmacije zapostavlja lokalni govor pod utjecajem nastave na književnom hrvatskosrpskom jeziku. To je naročito prisutno kod školske omladine, koja radije upotrebljava svoj školski žargon nego dijalekt. Također se većina obrazovanih ljudi na svojim radnim mjestima sve više služi standardom, a sve manje dijalektom. Dijalekt je potisnut u porodični krug, na razgovor među prijateljima i sa starijim generacijama. Upravo ove starije, a donekle i srednje generacije, još uvijek govore dijalektom, dok ga mlade sve manje upotrebljavaju.

Drugi faktor koji utječe na iščezavanje romanizama po mom mišljenju jeste televizija, koja tu vrši dvostruku ulogu. S jedne strane nameće sve više standardni jezik, a s druge strane, stavljajući na program serije kao »Naše malo misto« ili »Velo misto« sa dijaloizima na dijalektu, televizija pridonosi njegovoj popularizaciji ne samo među starijim već i među

mlađim generacijama, koje ne govore u dijalektu, pa ga često i ne razumiju. Međutim, popularnost pojedinih likova iz tih serija čini da i mladi ljudi, imitirajući svoje ljubimce, počinju upotrebljavati neke izraze na dijalektu. Podsjetimo se serije »Velo misto« u kojoj je jedan lik (škovacin) iz Dalmatinske zagore *novac* stalno zvao *gazeta*, što su splitski srednjoškolci odmah prihvatili. Uz televiziju bih mogla spomenuti i zabavnu glazbu, npr. Splitski festival zabavnih melodija, čije su pjesme većinom pisane na splitskom čakavskom dijalektu sa velikim brojem romanizama. (Sjetimo se pjesama u interpretaciji Olivera Dragojevića: »Skalinada«, »Pape moj«, »S ponistire se vidi Šolta« i druge). Ove pjesme su vrlo popularne, prihvaćaju ih sve generacije, a naročito omladina. Mladi ih i rado pjevaju, pa žele znati i što znače njihove riječi. Na taj način romanizmi kao obilježje dijalekta ponovo postaju razumljivi i ulaze u upotrebu. Vrijeme će pokazati da li je ova pojava samo odraz trenutne mode ili će imati trajan utjecaj na oživljavanje dijalekata.

Iščekivanju romanizama u svakidašnjem govoru uvelike je pridonijelo i migriranje stanovništva. Stanovništvo Splita se, na primjer, od kraja drugog svjetskog rata početverostručilo: stvorene su nove gradske četvrti, koje su uglavnom naseljene došljacima iz svih krajeva Jugoslavije, a i stare gradske četvrti, u kojima su ranije živjeli uglavnom splitski težaci i ribari, dobijaju nove stanovnike sa različitim jezičkim navikama. To se događa i u ostalim dalmatinskim gradovima — Šibeniku, Zadru, Dubrovniku i drugima, a također i na našim otocima, naročito na Visu, Hvaru i Braču.

Da bih potkrijepila hipotezu o nestajanju romanizama iz svakodnevnog govora Splita, napravila sam dvije ankete.

Prvu sam sprovela među učenicima jednog splitskog srednjoškolskog centra. Anketom je obuhvaćeno 200 učenika u dobi od 16 do 20 godina. Ovim sam učenicima prezentirala 30 izraza romanskog porijekla iz područja nošnje i odijevanja: *bjankarija* 'rublje, veš', *botun* 'dugme', *cavata* 'papuča', *fjok* 'traka, mašnica', *gvante* 'rukavice', *jaketa* 'kaput, sako', *kapot* 'kaput', *kolet* 'ovratnik', *kotula* 'suknja', *kularina* 'kravata', *lumbrela* 'kišobran', *maja* 'majica', *mantel* 'ogntač', *montura* 'uniforma', *mudante* 'gaćice', *polše* 'manšete', *ređipet* 'grudnjak', *rikam* 'vez', *šjalpa* 'šal', *šjola* 'poplat, don', *šotana* 'podsuknja', *špalina* 'maramica', *špigete* 'vezice za cipele', *špila* 'pribadača', *šuština* 'druker', *šudar* 'rubac', *tak* 'potpetica', *tiraka* 'narame-nica', *traversa* 'pregača' i *veštit* 'odijelo'.

Trebalo je da učenici prepoznaju ove izraze i odgovore da li ih razumiju ili ne; ukoliko ih razumiju, trebalo je da zatim odgovore da li ih upotrebljavaju često, povremeno ili nikada. Iz rezultata ankete vidi se da svi anketirani učenici razumiju značenje izraza: *botun*, *jaketa*, *lumbrela*, *ređipet* i *špigete*, ali ih upotrebljavaju s različitom frekvencijom.

Izraze *kolet* i *mudante* razumije 98% učenika, *kapot* i *veštit* 97%, *mantel*, *tak* i *traversa* 95%, *tiraka* 94%, *špalina* i *šudar* 90%, *maja* 89%, *fjok* 84%, *šuština* 73%, *kotula* 67%, *šjola* 60%, *kularina* 59%, *šjalpa* 57%, a *montura* i *šotana* 54%.

Najmanje su razumljivi slijedeći termini: *gvante* razumije 10% učenika, *rikam* 19%, *bjankarija* 21%, *špila* 25%, *polše* 30% i *cavata* 41%.

Navedeni romanizmi imaju i različiti stupanj upotrebe. Najčešće se upotrebljavaju ovi izrazi: *špigete* 89%, *jaketa* 87%, *tak* 78%, *kolet* 76%, *tiraka* 70%, *botun*, *kapot* i *mudante* 68%, *lumbrela* 61%, *redipet* i *špalina* 57%, *maja* 55%, *mantel* 54% i *traversa* 51% učenika.

Anketa nam također otkriva da premda 19% učenika razumije riječ *rikam*, samo ih 5% upotrebljava tu riječ. Riječ *gvante* razumije 10% učenika, ali ih samo 2% upotrebljava često, a 2% povremeno. Riječ *špila* razumije 25% anketiranih đaka, često je upotrebljava 3%, dok 10% samo povremeno. Izraz *bjankarija* razumije 21% anketiranih, 6% ga upotrebljava često, a 8% povremeno. Iako riječ *montura* razumije 54% anketiranih, samo je 6% upotrebljava često, a 24% povremeno. Dakle, pored različitog stupnja razumljivosti, varira i stupanj upotrebe ovih romanskih posuđenica u svakodnevnom govoru.

Promatrajući anketne listiće došla sam do zanimljive spoznaje: učenici koji nose tipična splitska prezimena, kao Trumbić, Krstulović, Duplančić i sl., razumiju i upotrebljavaju najveći broj spomenutih romanizama, dok anketirani učenici koji nisu splitskog porijekla razumiju velik broj romanizama, ali ih ne upotrebljavaju.

Sprovedena anketa pokazuje koje su od 30 promatranih posuđenica romanskog porijekla iz oblasti mošnje i odijevanja u upotrebi u svakidašnjem govoru, a koje pak polako iščezavaju iz svakidašnje upotrebe kod mlade generacije što danas naseljava splitski region.

Drugu sam anketu provela među stanovnicima Splita u dobi od 20. do 80. godine života. Pod pojmom »stanovnik Splita« smatrala sam rođene Splitskane koji tu još žive ili koji od djetinjstva žive u Splitu. Anketirane osobe bile su različite školske spremne (niža, srednja i visoka). Anketom je obuhvaćeno 100 Splitskana oba spola. Ovoj grupi ispitanika predočila sam 39 termina dalmatoromanskog porijekla¹⁾ te istom metodom kao u već opisanoj anketi ispitivala njihovu upotrebu i razumljivost. Radi se o sljedećim romanizmima: *bulikan* 'galama, svađa', *kanata* 'slava nakon završetka nekog posla', *kanjuš* 'riba koja se dijeli nakon lova onima koji potežu mrežu', *kapula* 'crveni luk', *kašeta* 'sanduk', *kinkin* 'kosa spletana i zavijena na potiljku', *komoštra* 'lamac nad ognjištem o kojem visi kotao', *lancun* 'plahta', *lopiža* 'lonac', *mašklin* 'težačko oruđe', *maškuj* 'mali top', *mendula* 'badem', *munita* 'sitni novac', *murina* 'vrsta ribe', *nanara* 'morski spužić', *neput* 'nećak', *pandil* 'suknja', *panula* 'metalna riba koja se vuče da se prevari prava riba', *patron* 'gospodar broda', *pengat* 'slikati', *pendiluša* 'haljina', *platul* 'daska za pranje rublja', *ponara* 'otvor u zidu', *pršura* 'tiganj', *pupa* 'lutka', *rožada* 'rosa', *salbun* 'pijesak', *sarak* 'vrsta ribe', *sardela* 'vrsta ribe', *skarambež* 'žohar', *skula* 'škola', *smantat* 'za-

¹⁾ Dalmatoromanski jezik jedan je od mnogih jezika nastalih od vulgarnog latinskog, kojim je govorilo romansko stanovništvo prije doseljavanja Slavena.

vrtiti se u glavi', *sprta* 'košara', *spuga* 'spužva', *surgat* 'spustiti sidro', *škarpina* 'vrsta ribe', *šototajer* 'ronillac', *tovirna* 'krčma' i *ušata* 'vrsta ribe'.

Neki od ovih romanizama, kao nazivi raznih riba, ušli su u suvremeni književni jezik, te se stoga češće upotrebljavaju.

Od romanizama koji su ostali samo u dijalektu najčešći su: *kapula*, *lancun* i *kašeta*. Njih razumiju svi ispitanici (100%), ali ih različito upotrebljavaju: riječ *lancun* 89% ispitanika upotrebljava često, a 11% povremeno; *kapulu* upotrebljava često 85% ispitanika, 12% povremeno, a 3% nikada; *kašetu* 63% upotrebljava često, 29% povremeno, a 8% ne upotrebljava nikada. Mnogi ispitanici tvrdili su da ove tri riječi koriste ne samo često već isključivo, pa čak i da ne znaju druge riječi za pojmove koje one označavaju (rubrika »upotrebljavam isključivo« mi je postojala u našoj anketi).

Idući od više ka manje rasprostranjenim romanizmima dolazimo do izraza *mašklin*, *sardela* i *smantat*, koje razumije 97% ispitanika; zatim dolaze *skula*, *škarpina* i *ušata* — 91%; *murina* — 89%; *spuga* — 87%, *munita* — 87%, *salbun* — 83%, *temendula* — 82%.

Među izraze koji se manje razumiju spadaju *platul* — 20%, *pandil* — 14%, *bulikan* i *ponara* — 11%, *maškuj*, *pendiluša* i *rožada* — 9% i *pengat* — 6%, dok ni jedan od ispitanika ne razumije *kanata* i *kanjuš*. Ove rjeđe riječi, koje razumiju uglavnom stariji Splitsani, ne koriste se zbog toga što se promijenio način života, te su određeni izrazi vezani za ranije forme življenja gotovo potpuno išašli iz svakidašnje upotrebe.

Rezultati naših dviju anketa nedvojbeno pokazuju da romanizmi još žive u dalmatinskim govorima hrvatskosrpskog jezika. Oni su samo izmijenili svoj sociopsihološki status jer su izgubili nekadašnji prestiž prešavši u svakidašnji familijarni govor. Mada postepeno izlaze iz upotrebe, romanske posuđenice još imaju čvrstu poziciju u dalmatinskim govorima, dajući im poseban lokalni pečat i značajne stilističke i afektivne komponente. Tako, na primjer, mnogo uvjerljivije i snažnije zvuči riječ *dišpet* nego *inat*, *porat* nego *luka*, *grop* nego *čvor*, *guštat* nego *uživati* itd.

Jedna anketirana penzionerka (55 godina), na pitanje odakle zna i upotrebljava toliko romanizama, odgovorila je: »To me veže uz tradiciju, uz moje stare. Što sam starija, to više upotrebljavam dijalekt i to me vraća u djetinjstvo. Prije, na radnom mjestu, nisam mogla govoriti dijalektom, a u kući nisam htjela zbog djece, koja su bila u školi. Danas u tome čisto uživam, guštam.«

Uočila sam također da stariji ispitanici upotrebljavaju dijalekt kao sredstvo obrane od došljaka, a jača starija jezgra sa dugom kulturnom tradicijom, kao Dubrovnik, uspijevaju nametnuti došljacima svoju kulturu i svoj govor.

Na kraju bih istakla da romanizmi, i pored smanjene upotrebe, jesu i bit će još dugo prisutni u dalmatinskim urbanim (i mjesnim) govorima kao njihova posebna karakteristika.